

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

632.7

9-37

7484

Մ Ո Ր Ե Խ

2002

2011

№

5

«ԹԻՖԼԻՍԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅԵՐԷՆ ԳՐԲԵՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ»

Մ Ո Ր Ե Խ

ԵՒ

ՆՈՐԱՆ ԶՆՋԵԼՈՒ ՀՆԱՐՆԵՐԸ

Дослідження історично-географічних умов

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՀՐԱԶՄԱՅ ՏԵՐ-ԲԱՐՍԵՂՆԱՆՅԻ

С. С. Р.
ОБЩЕСТВО
И. М. А. МОСКИНА

Թ Ի Չ Լ Ի Ս

ՄԱՐՏԻՐՈՍՆԱՆՅԻ ՏՊԱՐԱՆՈՒՄ

18

80

16957-12

1003

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 29 апрѣля 1880 г.

1003 / 10854

Типографія И. Мартиросянца, на Орб. ул. д. № 5.

ՅԱՌԱՀԱՐԱՆ

Չեկուցումն խմբագրական մասնաժողովի
Թիֆլիզի Հնկերութեան հայերէն գրքերի հրատարակութեան:

Ապրիլի 16-ին ըժ. Ա. Բարայեանը վարչութեան կողմից ներկայացուց խմբագրական ժողովիս մի տետրակ «Մորեխ և նորան ջնջելու հնարները» վերնագրով և հետևեալ նամակը տետրակի հեղինակից: «Ս. յ նամակիս հետ ուղարկում եմ մի տետրակ, որի մէջ նկարագրել եմ թէ՛ մորեխների կեանքը և թէ՛ այն միջոցները, որ գործ են ածվում նրանց ջնջելու համար: Կենսագրութեան մէջ մեծ ուշադրութիւն եմ դարձրել նրանց այն սովորութիւնների վերայ, որոնցից օգուտ կարելի է քաղել նրանց ջնջելու համար: Ջնջելու եղանակներից նկարագրել եմ միայն այն միջոցները, որ գործ են դրուած զանազան տեղերում և որ մեր պրօֆէսոր յայտնի էստոմբօլօզ Լինդէմանը առաջարկում է, ինչպէս ամենալաւը և ներգործականը:

«Բրօշուրաս գրել եմ հետևեալ հեղինակութեանց առաջնորդութեամբ:»

- 1) «Naturgeschichte der werbellosen Thiere» von D-r Taschenberg. 2) „Руководство къ истребленію саранчи“, Пашинева, 1859, издано особымъ комитетомъ по

истреблении саранчи. 3) „O саранчѣ,“ соч. проф. Герштреккера, пер. съ нѣмеккаго, дополненное по Кеппелу
և 4) վերջապէս մեր պրօֆէսօրի դասախօսութիւնքը այս նիւթի մասին:»

«Եթէ բրօշուրաս կ'զանէք յարմար տպելու, կ'ինդրեմ ինձ ուղարկել մի քանի օրինակներ, 4-5 հատ: Մտում է աւելացնել որ մտադիր եմ էլն պարապել միւլնոյն ուղղութեամբ, մի քանի դրքոյկների մէջ մտադիր եմ ծանօթացնել և հնար ցոյց տալ մաքառելու այն ժժմակների (միջատների) դէմ, որ ամէնից շատ վնասաբեր են մեր երկրագործ դասին:»

Այս նամակի ընթերցումից յետոյ Պ. Բարայեանը յայտնեց խմբագրական մասնաժողովին հետեւեալը. «Եթէ ինքը նախապէս կարդալով պ. Տէր-Բարսեղեանի տետրակը՝ թէ և հաւանել էր նորա լեզուին (սակաւ փոփոխութիւնք և սրբագրութիւն կ'պահանջուի) և նիւթի դասաւորութեան, սակայն իւր կարծիքը բաւական չ'համարելով դիմել էր գիւղական-անտեսագէտ Յ. Ս. Խատիսեանին այս տետրակի տպագրութեան կարելորութիւնը որոշելու համար:

Պ. Յ. Խատիսեանը բարեհաճել էր հետեւեալ կարծիքը յայտնել գրաւոր կերպով. «Ձեր ուղարկած գրուածք մորեխի մասին շատ հեռաբերական կ'լինի այժմս, որովհետեւ մորեխը այս մօտերումս սկսել է կրկին երևալ Անդրկովկասի զանազան տեղերում:

«Այս տետրակի հրատարակութեան մէջ, իմ կարծիքով հարկաւոր կ'լինի փոքրիկ յաւելուած միայն անել:»

«Ինչպէս այս գրուածք, նոյնպէս և այլ սորա նման Առսերէն և Եւրօպական գրուածքները խօսում են սովորաբար իսկա-

կան՝ եղիպտական կամ Արարական մորեխի մասին (Acridium Migratorium), այն ինչ՝ մեր կողմերի այս վերջի քանի տարիքը մեզ վնասող մորեխը մի այլ դեռ լաւ չ'որոշած փոքրատեսակ մորեխ է, որ աւելի նման է Acridium Calliptamus կոչուածին:»

«Եւհա՛ համաճառ խօսքով սոցա զանազանութիւնը. եգիպտական մորեխը համեմատաբար աւելի մեծ է, աւելի շատակեր և վնասաբեր, ձուաներից դուրս գալուց մինչև թե առնելու ժամանակամիջոցը տևում է 1 1/2 մինչև 2 ամիս: Ձուաներ դնում է աշունքին. իւրաքանչիւր մորեխի բնում (որ ժողովուրդը ուղղակի «մորեխի ձու» է կոչում) լինում են մինչև 100 «հատիկներ» (որ իսկական ձուաներն են):»

«Մեր կողմերի այժմեան մորեխը շատ փոքր է եղիպտականից կամ իսկական մորեխից, համեմատաբար սակաւ է կրտրում հաց, բայց աւելի շատ տեղափոխութիւնք է անում: Ձուաներից դուրս գալուց մինչև թե առնելու միջոցը 1—1 1/2 ամիս է, ձուաներ դնում է Մայիսին, Յունիսին և յետոյ կորչում է. ամէն մի բունի մէջ 25—35 ձուաներից աւելի չի լինում: Որովհետեւ այս մեր մորեխի տեսակը ուրիշ տեղերում շատ հազիւ է երևում, ուստի նորա նկարագրութիւնը սակաւ մասնագէտների միայն յայտնի է: Այս պատճառով տետրակի մէջ նկարագրած սարսափիլի մեծ վնասները վերաբերում են եղիպտականին և ո՛չ մեր այժմեան տեղական մորեխին, որը անշուշտ վնասուբեր է, բայց համեմատաբար սակաւ:»

«Թէ մեր այժմեան և թէ սովորական եղիպտական մորեխի ջնջելու եղանակները մի և նոյնն են. և այս տետրակի մէջ առաջարկած միջոցները շատ ուղիղ և լաւերն են ընտրուած:»

«Ուրեմն տետրակը արժանի է տպագրութեան, միայն թէ պէտք է աւելացուի տետրակի մէջ նկարագրած և մեր այժմեան մորեխի վերոյիշեալ զանազանութիւնը: Եթէ ցանկանայիք մանրամասն յաւելուած անել այժմեան մեր մորեխի մասին, ես կ'առաջարկէի ձեզ իմ ուսերէն յօդուածը այդ մասին՝ տպած տեղւոյս Գիւղա—տնտեսական ընկերութեան անցեալ տարուայ հրատարակութիւններում:»

Այս տեղեկութիւնները ստանալուց յետոյ խմբագրական-մասնաժողովը յանձնեց իւր մի այլ անդամին—պ. Արշակ Նազապետեանին, իբրև ընտղէտի, կրկին վերահայել տետրակը և մասնաւոր ուշք դարձնել լեզուի և տետրակի մէջ գործածած ուսումնական բառերի ճշտութեան վրայ:

Պ. Նահապետեանը՝ ցոյց տալով տետրակի մէջ քանի մի սխալներ լեզուի կողմից, հետևեալ կարծիքը յայտնեց խմբագրական մասնաժողովին:

«Մեծ բաւականութեամբ կարդացի «Մորեխ և նորան ջնջելու հնարները» վերնագրով յօդուածը և այնքան ժամանակակից եմ համարում այս հարցը, առաջարկած հնարները այնքան յարմար, որ ի բոլոր սրտէ ցանկանում եմ այս յօդուածի օր առաջ տպագրուիլը:»

«Ցանկալի է աւելացնել այս տետրակին պ. Յովհաննէս Խատիսեանի նկարագրութիւնը, մեր տեղական մորեխի մասին, յիշելով ընթերցողներին, որ ոչնչացնելու միջոցները մի և նոյնն են մնում մորեխի ամէն մի տեսակի համար:»

Պ. Բարայեանը ասաց որ եթէ ուշանայ պ. Խատիսեանի յօդուածի մանրամասն թարգմանութիւնը, որպէս զև տպագրութիւնը չ'յետաձգուի՝ առ այժմ պէտք է բաւականանալ այն

տեղեկութիւններով, որ նա՝ պ. Խատիսեանը՝ յայտնել է իւր նամակի մէջ: Այս բոլոր տեղեկութեանց հիման վրայ խմբագրական մասնաժողովը որոշեց յանձնել առաջարկեալ տետրակը Ընկ. վարչութեանը օր առաջ տպելու համար, աւելացնելով տետրակին իբրև յառաջբան մասնաժողովի այս ղեկուցումը:

Յ Ե Ի Ե Լ Ո Ւ Ը Ծ

Այժմեան տեղեկութիւններից երևումէ, որ մորեխը այս բույսի սարածուած է Գանձակի՝ Ղազախու (Շամշաղլու) և այլ այդ նահանգի գաւառներում, նոյնպէս Բագուայ նահանգի շատ տեղերում և այս ամի 10-ից Թիֆլիզի նահանգում (Ղաբայազ և այլն), այս վերջի օրերս նոյն իսկ Թիֆլիզի մօտակայքում:

Անցեալ տարի Կովկաս. Գիւղատնտեսական ընկերութեան մէջ մորեխի մասին տեղեկութիւնք հաղորդողներն էին Պ. Պ. Յ. Խատիսեան և Ս. Խօջայեան:

Սոցա գրուածներից քաղումենք հետևեալ տեղեկութիւնները: Մորեխը Կովկասում կարելի է սանել վաղուց է բուն է դրել լինում է տարի, որ սակաւ թւով է յառաջ գալի և աննկատելի է մնում, իսկ լինում են տարիք, որ շատ բազմանում է: Այսպիսի մի մշտական թշնամու զէմ կիսահնարներով չի կարելի մաքառել, պէտք է գործածել զօրաւոր և հաստատ միջոցներ: Մորեխի ջնջելու համար մեղանում աշխատեցնում են

ձբի կերպով միմիայն գիւղացիներին, իսկ մեծ հողատէրները, որոնց պատկանում է Կովկասի հողերի շատ մասը, բոլորովին անմասն են մնում այդ աշխատանքից, այն ինչ սոքա իւրեանց զբաղման միջոցներով կարող են և պարտական են աւելի օգնել գործին: Յայտնի է որ մեր գիւղացիները համարում են մորեխը «Ասարծու պատիժ», այդ պատճառով նրանք մորեխը ջնջելու համար աշխատում են առ երեսս, քանի որ ոստիկանութիւնը նոցա գլխին կանդնած է. բացի այդ, քանի որ գիւղացիք վարձ չեն ստանում, այդ աշխատանքը նոցա համար «կոռուբեգար» է, ոստիկանութիւնից մի նոր հնարած հարկ է: Այսպիսի սխալ հայեացք ունեցող գիւղացիներից ի՞նչ կանոնաւոր աշխատանք կարելի է ստանալ մորեխը ջնջելու համար . . . Այս հիմանց վերայ հարկաւոր է, որ մեծ կաշուածատէրերը ընկերութիւն կազմեն՝ մորեխը ջնջելու համար միւս կողմից կառավարութիւնը հոգ տանի 1) պնտրաստել տալու զանազան մորեխաջարգ գործիքներ, ցարաններ, աւելներ, մեծատեսակ թիւեր և այլն. 2) պէտք է ոստիկանութեանը և առհասարակ կառավարութեանը գեա. ամառուանից յայտնի լինի թէ մորեխը որտեղեքում խւր ձուանելը դնում է, որ միւս գարունը այդ ձուաները ջնջելու մասին աշխատուի:

Պ. Խատիսեանը իւր անփական փորձերից ասում է, որ քանի որ գեռը կանոնաւորուած չէ Կովկասում մորեխը ջնջելու գործը, ամէնից յարմար միջոցները մնում են մորեխներին այրելը, ինչպէս որ տեղի Բաղուայ նահանգում անում են, մեծ փարսաներ, նէֆթի մէջ թրջելով՝ մորեխներն խմբերի վրայ ծածկում են և տակից վառում, — միւս կողմից՝ ձիանե-

րով և այլ միջոցներով կոխկռտելը (ոսնակոխելը): Այս ամէնը, ի հարկէ, պէտք է կատարել մի երկու շաբաթուայ ընթացքում, այն ժամանակից, երբ մորեխները ձուանելից դուրս են դալի. այդ երկու շաբաթից յետոյ այդ միջոցները այլ ևս չեն օգնիլ, և անմեղ տեղ էլ հարկաւոր չէ չարչարել խեղճ ժողովրդին՝ դաշտը հանելով կոխկռտելու և այդ կերպ ի գուր զոկելով նոցա սպրուստի ուրիշ հնարներից: Այս անգիւղութեանց և Կովկասեան Գիւղատնտեսական Ընկերութեան բարեխօսութեան հիմանց վրայ՝ Կովկասի գլխաւոր կառավարութիւնը բոլոր դուբերնատորներին ըստ հրամանի Փոխարքայի հրամանագրեց. «1) ամէն գաւառում, — ուր մորեխը երեւացել է, պէտք է կազմել յանձնաժողովներ, որոնց մէջ լինին և գիւղատնտեսագէտներ, որ սոքա աշխատեն իմանալու մորեխի ձուաներ գրած տեղերը, և հոգան այն հնարների մասին, որոնցով պէտք է գարնանը ջնջել այդ ձուաները. 2) որ այդ յանձնաժողովները ո՛չ միայն գիւղացիներին աշխատեցնեն, այլ այդ գործին մասնակից անել տան մեծ հողատէրներին: Ինչ ծախսեր որ հարկաւոր լինին կառավարութեան կողմից, այդ մասին պէտք է յանձնաժողովները առաջուց հաշիւ ներկայացնեն, որ Փոխարքայի գլխաւոր կառավարութիւնը այդ գործի համար գրամական միջոց հասցնէ:»

Բայց մեզ յայտնի չէ թէ այդ յանձնաժողովները անցեալ տարի կայացել են և մի գործ չեն և՛ — թէ չէ, այսքան յայտնի է, որ այս տարի մորեխը աւելի շատացաւ, քան անցեալ տարի էր. . . .

Պէտք է յուսանք, որ գոնեա՛ այս տարի աւելի զօրեղ և ներգործական միջոցների պիտի դիմէ մեր տեղական կառավարութիւնը մորեխը ջնջելու համար:

Յանկալի է, որ Ընկերութեանս հրատարակած այս տեա-
րակը վրացերէն ևս թարգմանուէր, որովհետև մորեխը ա-
րածուած է այժմ մանաւանդ վրացաբնակ գաւառներում: Ժա-
մանակ է այս մասին մտածել վրացի առաջաւորներին....

[Faint bleed-through text from the reverse side of the page]

[Faint bleed-through text from the reverse side of the page]

Ս.

Մորեխը և նորա կեանքը:

Ուր որ նայենք, սիրելի ընթերցող, թէ ամառ և մինչև
անգամ ձմեռ ժամանակ, ամէն տեղ՝ դաշտում, անտառում և
մինչև անգամ տան մէջ՝ տեսնում ենք, որ սողում և թռչկոտում
են զանազան ճրճուներ: Նայելով նրանց վրայ, ոչ ոք չի էլ
կարծի թէ այս մանր և թոյլ արարածները կարող են մարդուն
փեսս բերել: Բայց երբ միաբ բերենք, որ մորեխն էլ սրանց
նման է, թէև նրա սպանելը կամ ոտով ջարդելը դժուար չէ
ամէնափոքր երեխայի համար էլ, բայց պիտեք, որ նա շատ
մեծ փեսս է հասցնում: Բայելի և զանազան գազանները այն-
քան չեն փեսսում մեզ, որքան այս մանր և թոյլ էակները:
Բայլը փախցնում է մէկ ոչխար և դրանով փեսս է տալիս միայն
մէկին. իսկ մորեխը՝ փչացնելով մեր արտերը՝ փեսսում է բոլոր
գիւղին և շատ անգամ հազարաւոր գիւղերի և քաղաքների մէջ
ու բոլոր երկրում սով է տարածում: Սէլ ցմեղմկատն էլ մ
յո
Ամէնքիս յայտնի է, որ մորեխը անցեալ ասարի շատ թուով
երեւեցաւ Կովկասում և այժմ բաւական լաւ ենք նկատում նրա
բերած փեսսը:
1859 թուին մորեխը Բեսարաբիայում բոլոր հացը և ծա-
ռերը բոլորովին ոչնչացրեց՝ միայն ամբողջ Ժողովրդի և կառա-

վարութեան օգնութեամբ կարողացան փչացնել այս խիստ վնասակար թշնամուն:

Ի հարկէ այժմ կ'հարցնէք՝ թէ ինչից է, որ այս թոյլ և չնչին արարածները առաւել մեծ վնաս են բերում մարդուն, քան թէ դայլը կամ դաղանը, որոնց մի տեսքը իսկ զարհուրեցնում է մեզ: Դրա պատճառն այն է, որ նրանք հարիւր հազարներով և միլիոններով են թափվում արտերի վրայ:

Այժմ կ'պատմեմ ձեզ, պատուելի ընթերցող, համառօտապէս մորեխների կեանքը և կ'տեսնենք թէ ինչպէս կարող է մարդ նրանց հետ կռուիլ և յաղթել:

Պէտք է որ ձեզանից շատերը տեսած լինին թէ ինչ բան է մորեխը: Նա հեռուից՝ առաւել տաք մերկիրներից թռչում է դէպի մեր երկիրները և ճանապարհին ինչ որ պատահում է իրեն ուտելու, ուտում է բոլորը ու ահագին դաշտեր թողում է առանց մի խոտի: Մորեխները երբէք մէկ-մէկ կամ փոքր թուով չեն թռչում՝ այլ հաւաքվում ու մի ահագին զունդ են կազմում և այնպէս անցնում այն երկիրները, որտեղ որ կարծում են իւրեանց համար կերակուր գտնել: Երբեմն մորեխների զունդն այնպէս մեծ է լինում, որ մի ահագին ամպի պէս ծածկում է որևէ: Այսպիսի զունդ նստելով՝ ծառերի վրայ՝ իւրեանց ծանրութեամբ կոտրատում են նրանց ձիւղերը: Եթէ մտաբերենք թէ ինչպիսի փոքր բան է մորեխը՝ լաւ կը հասկանանք թէ քանի հատ պէտք է նստի ծառի վրայ, որ սա նրանց ծանրութեանից կոտրուի: Երբ այս ասածիս վրա անլըացնեմ, որ ոչ թէ մի կամ երկու ծառի ձիւղեր են ջարդվում մորեխների նստելուց, այլ երբեմն ամողջ գիւղն այգիներում եղած ծառերը, այն ժամանակ լաւ կ'հասկանանք թէ քանի

հարիւր հազար մորեխ պէտք է լինի եկած և թէ ինչպիսի բազմութիւնից է բաղկացած նրանց զունդը: Սրանից է, պատուելիք, որ զիւղացին առանց սարսափանքի չէ կարող նայել մորեխի խմբերի մօտանալուն: Այսպիսի զունդը երբ գտաւ իւր համար կերակրի տեղ, իսկոյն իջնում է գետնի վրայ և ոչնչացնում է բոլորը ինչ որ այնտեղ բուսնում է, այնպէս որ մէկ-երկու ժամից յետոյ ոչինչ չէ մնում ոչ դաշտերում և ոչ այգիներում: Դաշտերում բոլոր հացը կերած է՝ այգիներում ծառերը մնում են մերկ՝ կարծես ձմեռն է հասել, և երբ այսպէս մէկ տեղ կերան բոլոր ինչ որ ցանել էր՝ մարդ, թռչում են բոլորը միասին մի ուրիշ տեղ, ուր մի և նոյնն են անում, ինչ որ արին առաջինում: Այսպէս ուր որ երևում է մորեխը, իւր հետ սովից աւելի ոչինչ չէ բերում, և ուր մրանգամ երեւեցաւ, այնտեղ երկար ժամանակ չեն մոռնում այդ դժբաղդ տարին: Այժմ ՚ի հարկէ կ'հարցնէք՝ թէ որտեղից է մորեխը դալիս մեր կողմերը, որտեղից են թափվում մեզ վրայ կարկուտի նման և ուտում ու փչացնում բոլոր մեր աշխատանքը: Մեզանից շատ հեռու կայ մի տաք երկիր, որ ասվում է Արաբստան, այնտեղ է ծնվում և բազմանում է մորեխը և յետոյ դալիս է մեր կողմերը: Ելել կ'հարցնէք թէ ինչից է, որ այնտեղ չէ մնում, այլ դալիս է մեզ մօտ հիւր: Պատճառն այն է, որ իւր հայրենիքում մորեխը կերակուր չի գտնում և դալիս է մեզ մօտ առ ժամանակ կշտանալու համար: Այսպիսի մեծ ճանապարհ անցնելու համար նրանք պէտք է լաւ թռչելու ունենային:— և մենք տեսնում ենք, որ նա երկու ջուխտ թռչելու օւնի, միայն այս թռչելից մէկ ջուխտն է օգնում թռչելու, իսկ միւսը վերելից ծածկում է այդ մեծ և բարակ թռչերը: Այս մի ջուխտ և

բարակ—երկար թևերով նա կարող է թռչել օրը քսան և չորս վերաս: Մորեխների մէջ պէտք է զանազաններ արու և եգ, ինչպէս և բոլոր ուրիշ արարածների մէջ: Արու մորեխը զանազանվում է եգ մորեխից իւր գոյնով— նա առաւել գեղին գոյն ունի և նրանից քիչ փոքր է: Արտերը ոչնչացնելուց յետոյ նոքա խառնակում են (միաւորվում են): Այս միաւորութիւնն ամեն տարի մի և նոյն ժամանակ չէ լինում, երբեմն խառնակվում են փոքր ինչ վաղ, երբեմն ուշ: Պատահում է, որ խառնակվում են օգոստոսին. պատահում է և այնպէս, որ սեպտեմբերին և երբեմն հոկտեմբերին: Խառնակվելու ժամանակը կախված է գըլխաւորապէս եղանակից: Նոքա առաջուց զգում են թէ ինչպիսի օրեր կ'լինեն, և եթէ զգում են, որ ցուրտ օրեր են մօտենալու, այն ժամանակ շտապում են խառնակվել և ածել ձուաներ, քանի որ ցուրտը չէ հասել: Մորեխները ամէնքն չեն խառնակվում, այլ խառնակվում են բոլոր եգերը և արու մորեխներից միայն մի մասը, որոնք առաւել մեծ են: Նրբ որ խառնակվում են մորեխները, նրանց շատ հեշտ է ջնջել—վաղ առաւօտներ ջախ-ջախելով, որովհետև եգ մորեխները, որոնք պէտք է հանգստանան և սպասեն, չեն կարող թռչել՝ ձուաներով, որ գտանվում են արգանդում, շատ են ծանրացած: Մի քանի տեղերում նրանց այսպէս են ջարդում: ձիաների խումբը վազեցնում են դաշտի մէկ ծայրից մինչև միւսը: Շատ անգամ այսպիսի տեղերում թողնում են, որ մի քանի օր ոչխարներ ման գան և ոտի տակ՝ անեն մորեխներին: Բայց այդ երբէք չ'պէտք է թողնել ոչխարներին, որովհետև նրանք ուտում են մորեխներին խոտի հետ, այս հանգամանքը անշուշտ կարող է պատճառ դառնալ ոչխարների հիւանդու-

թեանը: Մորեխները խառնակուելուց յետոյ, սկսում են գետինը փորել և այնտեղ ածել իրանց ձուաները: Կողքերից և վերևից իրանց ձուաները ծածկում են մի դեղին՝ թուքի նման հեղուկով և յետոյ դրանց վրայ ածում են հող: Այնպէս որ ձուաները չորս կողմից ծածկած են այն հեղուկով, որ խառնվում է հողի հետ և պատում է ձուաները—այդպիսով կազմվում է մորեխի բուռը:

Ձուաները ածելուց յետոյ, եթէ տաք օրեր են, փոքր ինչ հեռանում են իրանց ձուաներ դրած տեղից և մօտիկ դաշտի վրա կոտորվում են, իսկ եթէ ցուրտ օրեր են լինում, հէնց իրանց ձուաների վրայ են կոտորվում: Առաջ կարծում էին թէ որտեղ որ կոտորված մորեխներ կան, հէնց այնտեղ են նրանց բուռները, իսկ յետոյ յայտնուեց, որ երբեմն—այն է՝ տաք օրերում, նրանք թռչում են փոքր ինչ հեռու և այնտեղ են կոտորվում: Այնու ամենայնիւ եթէ որ դաշտում գտնում ենք կոտորված մորեխներ, կարող ենք հաստատ ասել թէ այստեղ կամ թէ չէ նրանից մօտիկ տեղ մորեխը ածել է իւր ձուաները: Երբեմն աշնան ժամանակ են ջնջում մորեխներին, երբ նրանք ձուաներ են ածում: Այդ ժամանակ պէտք է զանազաններ այն էգ մորեխներին, որոնք արդէն ածել են իւրեանց ձուաները, և նրանց, որոնք դեռ չեն ածել: Այն մորեխների սպանելը, որոնք արդէն ձուաներ են ածել, ոչինչ օգուտ չունի, որովհետև նրանք էլ անվնաս են, արդէն նրանք դրել են իւրեանց ձուաները և շուտով կ'մեռնին: Այս մորեխները միւս մորեխներից զանազանվում են փորի մեծութեամբ: Առաջինների փորը փոքր է և շմկած, իսկ երկրորդներինը՝ մեծ և փքած:

Մորեխը ամեն տեղ ձու չէ ածում, այլ ընտրում է այն-

պիտի տեղ, ուր գետինը պինդ լինի, որովհետեւ պինդ գետնի տակ ձուաներն աւելի լաւ կարող են պահպանվել: Բացի պինդ գետնից, նա սիրում է աւելի ձուաներ ածել աւազոտ տեղերում կամ թէ չէ այնպիսի դաշտերում, որտեղ ոչինչ չէ բուսնում:

Պատահում է, որ մորեխը իւր ձուաներն դնում է անտառում, ուր նրանք խոնաւութենից և ցրտից ինքն իրանք կորչում են և փչանում: Նատ տեղերում աշնան ժամանակ, երբ մօտենում է նրանց միաւորութեան ժամանակը, մորեխներին քշում են դէպի անտառ, որ այնտեղ ածեն իւրեանց ձուաները: Այստեղ հարկաւոր է աւելացնել, որ մորեխը իւր ձուն մէկ կամ թէ չէ զանազան դաշտերի վրայ է ածում: Մորեխները առաւել սիրում են մէկ դաշտի վրայ ածել. իսկ եթէ պատահում է, որ ձուաները զանազան դաշտերի վրայ են լինում, դորա պատճառը մարդն ինքն է: Եթէ մարդը խանգարում է նրանց ձու ածել, այն ժամանակ նրանք թռչում են զանազան կողմեր, ցիր ու ցան են լինում և մի խումբը մէկ տեղ է ձու ածում, միւս խումբը ուրիշ տեղ: Իսկ եթէ արգելք չկայ, բոլորը միասին:

Գետնի տակ ձուաները մնում են ամբողջ ձմեռը, և գարնան ժամանակ ձուաներից դուրս են գալիս մանր մորեխներ: Պատահում է, որ աշնանը շատ տաք է լինում, այդ դէպքում աշունքին են դուրս գալիս մանր մորեխներ և յետոյ ցրտից և քաղցածութիւնից ոչնչանում են: Իսկ եթէ աշունքն տաք չէ լինում, այն ժամանակ մորեխները ձուաներից դուրս են գալիս միայն գարունքին: Ձուաներից դուրս գալու ժամանակը գանազան է և կախված է եղանակից: 1860 թուականին Նոյրո-

սիյակի գաւառում մորեխը սկսեց դուրս գալ մայիսի 13-ին, իսկ առաւել ցուրտ նահանգներում, ինչպէս Պոդոլսկի նահանգում, սկսեց դուրս գալ միայն յունիսից: Առհասարակ եթէ գարունքը տաք է, նրանք սկսում են երեւալ մայիսին, պատահում է, որ ապրիլին էլ են դուրս գալիս, իսկ եթէ գարնան ցուրտ է լինում, այն ժամանակ դուրս են գալիս յունիսին և յուլիսին: Եթէ որ մէկը մի անգամ դուրս եկած մորեխին ջնջենք, այդ գիւտ բաւական չէ, պէտք է ջարդենք և այն մորեխներին, որոնք փոքր ինչ յետոյ դուրս կ'գան: Մենք զխանք որ գարնան օրերը միսման չեն, մէկ օրը աւելի տաք է, միւս օրը աւելի ցուրտ: Եթէ մորեխները մէկ խումբն տաք օրում դուրս եկաւ գետնից, պէտք է սպասենք, որ մի քանի օրից յետոյ դուրս կ'գայ միւս խումբը, երբ նորից տաք օր կ'լինի: Այդպէս էլ պէտք է միշտ հետեւինք և ջնջենք ամեն մի նոր դուրս եկող խումբը:

Այս մանր մորեխները զանազանվում են մեծերից միայն նրանով, որ չունեն թռչելու թեւեր, երեք կամ չորս օր նրանք ոչինչ չեն ուտում և շատ են սիրում բարձրանալ բարձր փայտերի վրայ, կամ թէ չէ բարձր բոյսերի վրայ և այնտեղ անցկացնել գիշերը: Այս երեք չորս օրից յետոյ նրանք սկսում են ուտել և ոչնչացնել բոլորը ինչ որ լինում է բուսած արտերում, ապա անցնում են մի ուրիշ արտ և այստեղ էլ ուտում են բոլորը, ինչ որ կարելի է ուտել: Ձուերից դուրս գալուց յետոյ առաջին երեք շաբաթը նրանք վատ են վազում, ման են գալիս թմրածի պէս և շատ անգամ բաւական է այն դաշտը, որտեղ սրանք դուրս են եկել, չորս կողմից առուով պատել, որ արգիլենք նրանց միւս դաշտը անցնել: Նրեք շաբաթից յետոյ նրանք փոխում են

կաշին—ինչպէս որ օձը հանում է իր շապիկը: Այս կաշին փոխելուց յետոյ նրանք սկսում են շուտ մեծանալ, լաւ վազ-վազել և թռչկոտել: Սրանից յետոյ նրանք խիստ ահաւոր են արտերի համար: Թեւեւոր մորեխը երբէք չէ կարող այնպիսի մեծ վնաս բերել, ինչպէս որ սրանք առաջին կաշին փոխելուց յետոյ: Մէկ արտից անցնելով միւս արտ՝ սրանք ճանապարհին փչացնում են բոլորը ինչ որ պատահում է, էլ մի խոտ չէ մնում որ չուտեն: Մինչև անգամ գետն չէ կարող դրանց առաջն առնել: Մէկ ամից անցնում են միւս ամիւր և այնտեղ շարունակում են իւրեանց գործը: Այսպէս մեծանում են օրէցօր և վեց շաբաթից յետոյ փոխում են երկրորդ կաշին—բուսնում են թւեր և այն ժամանակ թռչում են ուրիշ կողմեր, ուր կարծում են իւրեանց համար կերակուր գտնել, ու թռչելով մէկ տեղից միւս տեղ՝ բոլոր իւրեանց չորս կողմը տարածում են սով մինչև օգոստոս ամիսը և յետոյ ձուաները ածելուց յետոյ կոտորվում են:

Առաջ ասում էին, որ մորեխը կարող է բազմանալ միայն տաք երկիրներում և թէ մեր կողմերում չէ կարող բազմանալ, բայց յետոյ հաստատուեց, որ ոչ թէ մեր երկրում, այլ և առաւել ցուրտ երկիրներումն էլ են բազմանում: 1790 թուականին մորեխը երևեցաւ Սկանդինավիայում, որ Ռուսաստանից առաւել ցուրտ երկիր է և երեք տարի շարունակ մնաց այնտեղ, ի հարկէ ամէն տարի ածելով նոր ձուեր և այս երեք տարում կարելի է ասել, որ ջնջեց բոլոր բուսականութիւնը—ամբողջ երկիրը աւեր դարձրեց: Նմանապէս, առաջ ասում էին թէ մորեխը չէ կարող թռչել այն կողմը, որ կողմը կամենայ, այլ թռչում է այն կողմը դէպի ուր փչում է քամին. բայց

յետոյ հաստատուեց, որ քամին քիչ է խանգարում նրանց կա-մեցած կողմերը թռչել: *այս լմնար զհող իմից և զիջ*

Եւ այսպէս մորեխների ահադին ամուկերը իջնում են արտերի վրայ և սկսում են ուտել բոլորը ինչ որ կայ: Մորեխը չէ ընտրում իւր համար մէկ տեսակ կերակուր, այլ ուտում է բոլոր ինչ որ կ'պատահի: Երբ արտերի վրայ բոլոր հացը կերած է, նա թռչում է դէպի միւս արտ և երբ այնտեղ էլ կերաւ բոլորը, նա սկսում է միւլենոյն ակորժակով ուտել ծառեր, զանազան անպիտան խոտեր և այլն: — Եթէ մորեխը մտնում է սենեակի մէջ, այստեղ էլ չէ մնում պարսպ, սկսում է լաւ համով կրծել գրքեր, թուղթ, մինչև անգամ տախտակներ էլ:

Թ.

Մորեխը ջնջելու հնարները:

Մենք ծանօթացանք համառօտապէս մորեխների կեանքին: Այժմ տեսնեք թէ մարդ ինչպէս կարող է յաղթել և ջնջել այսպիսի ահաւոր թշամուկն: Մորեխը ջնջելու համար ամէնից լաւ և օգտակար միջոցն է ոչնչացնել նրանց ձուերը: Եւ այդ այնպէս դժուար չէ, ինչպէս երևում է, եթէ մտաբերենք, թէ ուր է ածում մորեխը իւր ձուերը:

Ձուերը, ինչպէս արդէն դիտենք, նա ածում է աւազոտ տեղեր կամ թէ չէ այն դաշտերի վրայ, որտեղ որ ոչ մի խոտ չէ բուսնում և որ իւր ձուերը ոչ թէ առանձին-առանձին է դնում, այլ միասին մօտ հարիւր հատ, ուրեմն եթէ գտնենք այսպիսի մէկ բնի տեղ, կարող ենք միանգամ ոչնչացնել մօտ ութսուն

կամ հարիւր հաս մորեխ, որոնք դուրս էին գալու այն ձուերից: Մորեխի բունը գտնել շատ հեշտ է: Առաջին որ գիտենք ինչպիսի տեղ է ձու ածուում, երկրորդ որ հարիւր հաս միասին է ածուում և երրորդ որ ինքն էլ ձուերի վրայ է սասակում կամ թէ չէ ձուերից մօտ տեղ: Ուրեմն այս բոլորը գիտենալով շատ հեշտ կարող ենք գտնել նրանց բուները: Եթէ երեխաներին ամէն տասը բունի համար մի կոպէկ տանք, մենք կ'ոչնչացնենք մէկ կոպէկով մօտ հազար մորեխ, բայց եթէ բոլոր գիւղը այսպէս վարուի, այն ժամանակ մորեխի ջնջելը իւրաքանչեւ ին հազու երեք—չորս մանէթ նստի: Ուրեմն երկու—երեք մանէթով ազատում ենք մեր արտերը մորեխից—միայն այս միջոցը պէտք է հասկացողութեամբ գործ դնել:

Ի հարկէ այս կերպով չէ կարելի ոչնչացնել մի տարում բոլոր մորեխներին, բայց կարելի է փչացնել նրանց մեծ մասը: Որ այսպէս սկսենք հաւաքել աշունքին մորեխների բուները, էլ մինչև գարունը կ'մնան քիչ ձուեր, որոնցից դուրս կ'գան մանր մորեխներ: Ինչպէս յայտնի է մեզ, մանր մորեխները առաջին երկու—երեք օրը ոչինչ չեն ուտում և սիրում են բարձրանալ բարձր փայտերի վրայ կամ թէ չէ բարձր բոյսերի վրայ ու այնտեղ անցկացնել գիշերը: Նոյնպէս սիրում են հաւաքուել բոլորը միասին ու բարձր բուսած արտերի մէջ գիշեր անցկացնել: Եթէ որ այսպիսի դաշտում մի քանի տասնեակ փայտեր ցցենք մարդու հասակի, բարձրութեամբ, կարող ենք ամէն առաւօտ արևը ծագելուց առաջ, երբ մորեխը դեռ քնած է, քսակով հաւաքել այդ փայտերի վրայ նստած մորեխներին: Այսպէս եթէ շարունակենք միւս օրերն էլ, կարող ենք ջնջել աշունքից մնացածների մեծ մասը: Սրանից յետոյ այնպէս քիչ

մորեխ կ'մնայ, որ առանձին մնաս չէ կարող բերել մարդուն: Եթէ այս երեք օրը չ'աշխատինք մորեխին ջնջել, յետոյ դու ժուար կ'լինի նրան յաղթել: Ինչպէս յայտնի է մեզ, երեք օրից յետոյ նա արդէն սկսում է ուտել և երկու շաբաթից յետոյ լաւ վաղվողել: Այդ ժամանակ սրանց ջնջում են զանազան կերպով. իսկ երբ դուրս եկան թևերը և մորեխը թռչում է, այն ժամանակ անկարելի է լինում նրան յաղթել: Շատ տեղերում, երբ մորեխի գունդը մօտենում է, կրակ են վառում դաշտերում, հրացաններ են արձակում—բղաւում են և այլն:— Այսպիսի միջոցները բոլորովին աւելորդ են, որովհետև ոչինչ օգուտ չեն բերում: Ասենք թէ իմ արտի վրայ չ'նստեց մորեխը, երբ կրակ վառեցի, բայց միւսնոյն է, որովհետև հարեանի արտի վրա կ'նստի և էդուց էլ իմ արտի վրայ կ'երևայ:

Սրանց ջարդելու համար գործ են ածում զանազան գործիքներ և միջոցներ:

Այստեղ հարկաւոր է աւելացնել, որ այն միջոցները, որոնց համար կ'խօսեմ, պէտք է, որ բոլոր գիւղը միասին գործ դնէ, իսկ եթէ մորեխը երևեց շատ դիւղերում, պէտք է որ բոլոր այս գիւղերը միասին գործեն:

Այժմ կ'ստամեմ այն միջոցները, որոնք արդէն շատ տեղ գործ են դրած օգուտով:

Երկու կերպով են ջնջում մորեխներին (ա) ոչնչացնելով նրանց ձուերը և է) արդէն ձուերից դուրս եկած մորեխներին ջարդելով: Նախ տեսնենք թէ ինչպէս կարելի է ջնջել նրանց ձուերը: Դրա համար զանազան միջոցներ են գործ ածում: Ամէնից հեշտ և էժանն այս է. այնտեղն, ուր մորեխը իւր սերմերը ածել է, գետինը աշունքին վարում են միայն երկու

վերջովի խորութեամբ և ցաքանում են այդ գետինը երկաթէ կրմուխով ուղում եմ ասել, որ փորելով գետինը մենք մորեխի ձուերը շուր ենք տալիս և ածում գետնի երեսը, այսպիսով սրանք մնալով բաց օդում՝ անձրեւից և ցրտից փչանում են: Եթէ այսպէս չ'անենք նրանք կ'մնան գետնի տակ և շատ լաւ կ'պահպանուին ցրտից: Ուր գետինը պինդ չէ, չի էլ հարկաւոր կրկին հերկել, բաւական է միայն ցաքանել: Աւելի լաւ է, որ այդպէս հողը մանրացնելու հետ երեխաներին յանձնենք, որ հաւաքեն մորեխների բուները, կամ թէ չէ, թող տալ մի քանի օր այդ դաշտերի վրայ արածել խոզերին, որոնք մեծ ազահութեամբ ուտում են մորեխների ձուերը և մի և նոյն ժամանակ իրանք ոչինչ վնաս չեն ստանում: Արդէն շատ տեղ այս միջոցով կարողացել են մորեխներին ոչնչացնել: Պատմում են նմանապէս, որ ուրիշ տեղերում այդ միջոցը ոչինչ օգուտ չէ բերել, բայց երեւցաւ, որ այդ նրանից է պատահել, որ գետինը շատ խոր էին փորել: Երկու վերջովից աւելի խոր փորելով շուր ենք տալիս գետինը և ձուերը նորից հողով ենք ծածկում: Բոլոր վերեւ ասածներս պէտք է աշունքին անել, իսկ զարնան ժամանակ քանի որ մորեխը չէ դուրս եկած գետնից, լաւ կ'լինի եթէ այսպիսի դաշտի վրայ ոչխարներ արածացնենք, կամ կովեր, կամ թէ չէ ձիաներու խումբ բաց թողնենք: Նրանք ման գալով դաշտի վրայ՝ գետինը պնդացնում են ու դրանով աշնան կտորածից մնացած մորեխներին արգելում են գետնից դուրս գալ: Իսկ ձուերից նոր դուրս եկած մորեխը շատ թոյլ է լինում և չէ կարող պինդ — գետինը փորել, ուր և կտորվում են քաղցածութենից: (Գետինը փորելու համար գործ են ածում երբեմն ուրիշ տեսակ գութան (ալաթ): Նորա

պատկերը և թէ ինչպէս պէտք է գործ ածուի, կ'աւելացնեմ վերջը:)

Բոլոր ասածներս գործ են դնում այն ժամանակ, երբ գետինը հաւասար է կամ թէ չէ նրա վրայ ծառեր չ'կան: Իսկ եթէ մորեխը իւր ձուերը դրել է բլուրների վրայ կամ թէ չէ այգիներում, այն ժամանակ գործ են ածում ուրիշ միջոց: Գետինը փորում են բահով և ձեռքով հաւաքում մորեխների բուները, որոնց հաւաքել շատ հեշտ է, որովհետեւ մօտ հարիւր հատ ձու միասին են լինում դրած և չորս կողմից պատած լինում հողով: Այդ բուները բաւականին մեծ են լինում, աղաւաւ ձուի չափ, ուրեմն նրա գտնելը դժուար չէ: Ամէն մէկ հաւաքող տանում է իր հետ մի պարկ, ուր ածում է բուները: Բուները հաւաքում են այսպէս: Մի քանի մարդ կանգնում են այդու կամ ազարակի մէկ ծայրում և նոյնքան մարդ էլ միւս ծայրում և փորելով գետինը մօտենում են իրարու: Յետոյ յետ են դաւնում էլ նորից լաւ սնտղելով փորած գետինը, որ բուն չ'մնայ և այդպէս շարունակելով փորում են ամբողջ այգին: Թէ և այս միջոցը առաջուանից քիչ դժուար է, բայց սա առաւել լաւ է: Այսպէս կարող ենք միամիտ լինել, որ ձու էլ չէ մնացել գետնում: Հաւաքած ձուերը կամ այրում են կամ թէ չէ թաղում են շատ խոր գետնի մէջ և վերեւից պնդացնում: Եւելի լաւ է այրել:

Բոլոր պատմած միջոցներս գործ են դնում, երբ հաստատ գիտեն, որ մորեխը մէկ տեղ է դրել իւր ձուերը, այսինքն մէկ երկու դաշտի վրա: Իսկ եթէ ձուերը զանազան դաշտերում են ցիր ու ցան արած, այն ժամանակ պէտք է սպասել, որ մորեխը դուրս գայ ձուերից, ապա միասին բոլորը ջնջեն:

Այժմ կ'պատմեմ թէ ինչպէս պէտք է ջնջել արդէն ձուերից դուրս եկած մորեխներին: Երբ մորեխները դուրս են եկած ձուերից, ինչպէս գիտենք, նրանք առաջին երկու երեք օր ոչինչ չեն ուտում և նստած են լինում բարձր փայտերի վրայ: Այս երեք օրը նրանց հաւաքել շատ հեշտ է, ինչպէս արդէն պատմել եմ առաջ: Մենք նայնպէս գիտենք, որ առաջին երեք շաբաթը մորեխը շատ ծանր է ման գալիս և սիրում են գիշերները հաւաքվել միասին: Այդ ժամանակ հէնց գիշերներով նրանց շուրջը դարձում են չոր խոտ և վաղ առաւօտ արեւից առաջ, երբ մորեխը դեռ թմբած է, վառում են այդ խոտը: Մորեխները սաստիկ սաքից կտափվում են, իսկ որոնք ուղում են դուրս թրուչել ընկնում են կրակի մէջ և այրվում: Բացի այդ նրանց ջնջում են ջարդելով: *մտաց մի արարաց սմ արարաց ցրմար*

Ինչպէս գիտենք, մորեխը երեք օրից յետոյ սկսում է ման գալ դաշտում և ընտրում է մէկ ճանապարհ ու բոլոր մորեխները գնում են այդ ուղղութեամբ դէպի մէկ կողմ: Այդ ժամանակ մշակները կանգնում են նրանց դէմ ձեռներին ճեխերից (ցատերից) շինած աւելներով, որոնց խփելով գեռնին չեն թողում, որ մորեխը առաջ գնայ: Սկզբի եկողները յետ են գառնում, իսկ նոր եկածները չեն թողում դրանց յետ գառնալ և բոլորը խառնվում են իրար ու մէկ միասի վրայ է բարձրանում և վերջապէս բոլորովին շշկվում են: Այն ժամանակ մշակները դրանց շրջապատում են: Յետոյ բերում են ապփան լծած ձիերով և սկսում են շրջանի մէջ պտտել և մորեխին ջարդել: Այդ գործը կրկնում են մի քանի անգամ, այնպէս որ ոչնչանում են բազմաթիւ մորեխներ: *յախ յամանս սյա ճարս մաց արի*

Էլն մի ուրիշ միջոց: Երբ մորեխը արդէն ճանապարհ է

ընկնում և մեզ յայտնի է թէ որ կողմն է նա դնում, այն ժամանակ գիշերով փորում ենք մէկ արշին խորութեամբ, եթէ թրութ սաժէն երկայնութեամբ փոս (խանդակ) այն ուղղութեամբ դէմ, որով մորեխը պէտք է անցնի: Միւս առաւօտ մորեխը մտանալով այդ փոսին ընկնում է նրա մէջ: Յետ դառնալ չին կարող որովհետեւ ետեւից եկողները արդէլք են լինում, բոլոր փոսը լցվում է մորեխներով, ետեւից եկողները անց են կենում են փոսի մէջ թափվածների վրայով, և եթէ չենած լինենք ճանապարհին էլն մի քանի այդպիսի փոսեր միւսներն էլ այնտեղ կրկնին: Ամէն մէկ այդպիսի փոսի մօտ կանգնած են լինում մարդիկ, որոնք փոսի մէջ ընկած մորեխների վրայ ածում են հող և յետոյ վերեւից ճնշում են ոտերով, ինչպէս որ դինի քամելիս, կամ թէ ծեծում են ծանր փայտերով: Առաւել լաւ է, որ դէպի փորած փոսը դուրսնով ակօսներ անենք, որովհետեւ մորեխը սիրում է աւելի դրանց միջով անցնել:

Մորեխաջարդ ցաքանը (ВАЛОКУИНА) (պտտկեր 1.) շինում են այս կերպ՝ վեր են առնում երկու հաստ փայտի ձող, ամէն մէկը 4 արշին երկարութիւնով, և կապում են նրանց իրար հետ ծայրերից, այնպէս որ երկու փայտի մէջ բաց տեղ մնայ երկու վերջոկի չափ: Յետոյ այդ երկու ձողերի մէջ այս ծայրից մինչև միւս ծայրը մտցնում են ծառերի ճիւղեր $4\frac{1}{2}$ արշին երկարութեամբ, այդպիսով ստանում ենք մի լայն աւել լին պէս բան, որին ստում ենք մօրեխաջարդ ցաքան: Իրան թէք են դրում դեռնի վրայ և վերան դնում մի ծանր տախտակ, որ եթէ թիթեւ լինի, պէտք է դրա վրայ էլ ուրիշ բաներ դնել: Աերջը ձողերի երկու ծայրերից կապում են պարան և լծում ձիեր: — Այդ ցաքանը գործ են դնում այսպէս: Այն

դաշար, որի վրա երևացած է մորեխ, մի քանի մասերի են բաժանում, և ամէն մի մասի համար գալիս են 15 մշակ, որոնցից տասը մարդ շրջապատում են իրենց մասը, իսկ հինգը ցաքանները քշում են. այդպիսով այդ մասի մորեխները ջարդվում են: Այն տասը մարդը, որոնք իրենց մասը շրջապատել են, ձեռնարում բռնած ունին աւելն եր, որոնցով նրանք չեն թողում մորեխներին դուրս գալ շրջանից: Այս գործը պէտք է անել առաւօտները արևը դուրս գալուց առաջ, երբ մորեխները դեռ քնած են, և բոլոր մասերի վրայ միասին պիտի սկսել, որ մորեխները մէկից միւսը չ'փախչեն և կամ եթէ փախչեն միւսում լինին ջարդված:—

Ուրիշ տեսակ մորեխաջարդ մեքենա շինում են այսպէս (տե՛ս պատկեր 2) երկու արշին երկարութեամբ և 4—5 վերշոկ լայնութեամբ երկու տախտակների մէջ շարում են քանոնաձև թեքվող բարակ տախտակներ, որոնց պնդացնում են այն երկու մեծերի մէջ. այդ բարակ տախտակներին մենք կ'անուանենք ատամներ. այդ ատամները պիտի շարած լինեն իրար մօտ-մօտ. որով նրանք սանրի ձև կ'ստանան. վերևի երկու մեծ տախտակների վրայ աւելացնում են նոյնպիսի մի տախտակ ուղղահայեաց դէպի ատամները. իսկ այս վերջի տախտակին կ'պցնում են օղեր ձի լծելու համար: Այդ տախտակի վրայ դնում են որ և իցէ ծանրութիւն: Վերևի տախտակը պիտի աշխատել այնպէս ամրացնել, որ ատամները թեքված մնան դէպի դետինը, իսկ ինքը տախտակը այդ ժամանակ կ'լինի զուգահեռական դետինի հետ: Այս մեքենան նորանով է լաւ, որ կարելի է գործածել ամեն տեսակ դաշտում: Ասենք թէ ճանապարհին քար պատահեց, առաջին մեքենայով չենք կարող ճ'նշել այն մորեխ-

ներին, որոնք քարի կողքերումն են թաքկացած: Բայց այս մեքենայով կարելի է: Սանրի ատամները դիպչում են քարին, ծալվում են, իսկ կողքերից եղածները ջարդում են թաքնուած մորեխներին:

Բացի այս գործիքներից, որ ճ'նշում են մորեխներին, կան էլի ուրիշ տեսակ գործիքներ, որոնցով ողջ-ողջ հաւաքում են մորեխներին: Այս գործիքներից ես միայն մէկ տեսակի մասին կ'խօսեմ (տես պատկեր 3), որ ամէնից առաւել հեշտ է գործածել և մի Լեոյն ժամանակ մեծ օգուտ է բերում: Պատմեմ ինչպէս են պատրաստում այդ գործիքը: Վեր են աւնում մէկ տախտակ երկու արշին երկայնութեամբ և այդքան էլ լայնութեամբ: Յետոյ երկու երեք անկիւնաւոր տախտակներ, որոնց մէկ կողմը երկու արշին է, իսկ միւսը՝ մէկ արշին, և կ'պցնում են առաջին տախտակի կողքերից: Յետոյ աւնում են էլի մէկ տախտակ երկու արշին երկայնութեամբ և մէկ արշին լայնութեամբ և կ'պցնում են այն առաջին տախտակի յետևից: Այդպէս ստանում ենք մէկ արկղի նման բան, որ մէկ կողքից կտրած է, այդ արկղի վերևից կ'պցնում ենք մէկ տախտակ կէս արշին լայնութեամբ և գործիքը պատրաստ է: Մտուկը դնում են երկու փայտերի վրայ, որ քաշ տալու ժամանակը տակի տախտակը չ'փչանայ: Այս սնդուկի առաջից կ'սարում են թոկ և լծում են ձիաներ: Դաշտի վերջում, ուր դուրս է եկել մորեխը, փորում են մի քանի փոսեր և յետոյ դաշտի մէկ ծայրից սկսած վազեցնում ձիաներին քանի կարելի է արագ դէպի փորած փոսը և մորեխները որ ընկնում են այս արկղի մէջ, ածում են փոսը ու ջարդում: Այն մորեխները, որոնք ընկան այս սնդուկը, էլ չեն կարող դուրս թռչել, որովհետև ամեն ըուպէ մինչև փոսը

1003
10854

հասնելը նորերն են ընկնում, այնպէս որ շշկլված մորեխը մինչդեռ կ'ապտրաստուի դուրս թռչել, արդէն նոր մտածները կ'ծածկեն նորան: Եւ այնպէս զործիքները կարգով մէկ միւսի մօտ քշենք դէպի փոսը:

Եստ լաւ կ'լինի եթէ հինգ-վեց այսպիսի գործիքներ կարգով մէկ միւսի մօտ քշենք դէպի փոսը:

Իմ կարծիքով լաւ կ'լինի, որ դաշտի երկու կողմիցն էլ փոսեր փորենք, որպէս զև երբ մէկ ծայրից անցանք հասանք մինչև փոսը, նորից յետ դառնալով միեւնոյն ճանապարհով և մնացած մորեխները միւս փոսը ածենք: Պէտք է ձիաներին քանի կարելի է շուտ-շուտ փոխել և որքան կարելի է արագ քշել, քշողը նստում է սնդուկի վերևի տախտակի վրայ:

Այժմ ես կարծում եմ, որ դուք լաւ կ'հասկանաք, որ մորեխը մարդի չափ զօրեղ չէ և մարդ միշտ կ'յաղթէ այդ տեսակ թռչամուն: Միայն հարկաւոր է, որ ամէնքս միասին գործենք և այն ժամանակ բոլորովին պէտք է համոզված լինենք, որ կ'յաղթենք մորեխին, ինչպէս որ յաղթել են շատ տեղերում: 1859 թուականին մորեխը երևաց Բեսարաբիայում և պատմաձս այն գործիքներով և միջոցներով յաղթեցին և ջնջեցին նրանց: Մնում է աւելացնել, որ թրեւելու գործիքներում ամէնից լաւ է ձիաներ լծել պէտք է հէնց որ երևաց մորեխը, իսկոյն սկսել նրան ջնջել, որովհետև եթէ որ նոր դուրս եկած մորեխին կարող է ջնջել երեք-չորս մարդ ամէն որ հարիւր հազարներով, յետոյ երբ նրանք քիչ մեծանան, հարիւր մարդ հազել կարող է այնքան մորեխ ջնջել, ինչքան առաջին երեք օրերը: Ուրեմն քանի որ մորեխը թոյլ է, պէտք է շտապել նրան ջնջել, երբ մորեխը սկսում է ձու ածել, հարկաւոր է հետևել և լաւ հետևել իմանալու հա-

մար թէ, ինչ տեղ է ածում նա իւր ձուերը: Ամէնից լաւ է, որ ջնջենք մորեխը աշունքին և գարնան ժամանակ, երբ գիւղացիք գործ չունեն և չեն սկսել ցանքը, դրանով չի խանգարվել, նախ նրանց գործերը և երկրորդ այդ ժամանակ ամէնից հեշտ և յարմար է մորեխին ջարդել:

Մեզ մնում է մի քանի խօսք ասել այստեղ մորեխների միւս թռչամունների մասին և թէ դրանք ինչ օգուտ են տալիս մարդուն: Կաթնասուններից կ'յիշեմ խոզերին, դաշտի մկներին, խլուրդներին, աղուէսներին և նմանապէս կատուններին, շներին և ոչխարներին: Խոզերը փորում են գետինը և ուտում են մորեխների ձուերը: Այն տեղերում, ուր շատ խոզեր կան, բաց են թողում նրանց մանգալ դաշտերի վրայ և ուտել մորեխների ձուերը: Այդ գործում մարդոց շատ են օգնում ընտանի թռչունները, որ նմանապէս մեծ ազահութեամբ ուտում են մորեխներին: Խլուրդները, ինչպէս յայտնի է մեզ, ապրում են գետնի տակ, և որովհետև մորեխներն էլ իրենց ձուերը գետնի տակ են դնում, հետևաբար այդ ձուերը խլուրդների կերակուր են դառնում: Բայց իսկական թռչամուններից մորեխին ամէնից շատ են վնասում կարմիր և հասարակ սարեակները,—Pastor roseus և որ միշտ գալիս են մորեխի ետևից:—Մինչև անգամ կարելի է հաստատ ասել, որ եթէ բազմաթիւ սարեակների գունդ երևեց՝ պէտք է մորեխն էլ շուտ երևայ: Սրանք ուտում են մորեխներին և այնքան չեն ուտում ինչքան սպանում են նրանց: Բացի սարեակներից մորեխին փչացնում են, սպիտակ տառեղները, կռուկները, ադուանները և այլն: Սողուններից գորտը շատ է փչացնում մորեխին: Երբ մորեխը մէկ ափից անցնում է միւս ափը՝ ձկներն էլ են նրան կուլ տալիս: Մորեխ-

Այս օրերս դուրս եկաւ մամուլի տակից և ծախվում է Թիֆլիսի բոլոր գրավաճառների մօտ Ընկերութեան տպագրութիւնը.

№ 4. Թովմաս եղբօր տնակը, (Բիչէր) Ստօու

Փոխ. երեխաների համար Տ. Պալմէր, Թարգ. օր. Ն. Տէր-Մարկոսեանցի:

Պատկերազարդ և կազմած 60 կ.
» անկազմ 45 կ.

Ծախվում են նոյնպէս առաջուայ հրատարակութիւններից հետևեալները.

№ 1. Թաւամազ մեղու (Աւենարիուսի), Թարգ. օր. Տէր-Մարկոսեանցի:

Պատկերազարդ և կազմած 40 կ.

№ 2. Կարմիր լապտեր (Վուչէտիչի), Թարգ. օր. Տէր-Մարկոսեանցի:

Պատկերազարդ և կազմած 50 կ.
» անկազմ 30 կ.

**№ 3. Մանկական երգեր. Գամառ-Քաթիպայի, կազմ. 25 կ.
անկազմ. 15 կ.**

Վերոյիշեալ գրքերը գնել ցանկացողները կարող են դիմել նոյնպէս ուղղակի Ընկերութեանը՝ հետևեալ հասցէով. ВЪ ТИФЛИСЬ, ТИФЛИССКОЕ ОБЩЕСТВО ИЗДАНИЯ АРМЯНСКИХЪ КНИГЪ.

և քիստս իւրնուն այն բնութիւնսն սղոց սղոց
ի զիստսն ի զիստսն ի զիստսն ի զիստսն
զմանալովսն ի զիստսն ի զիստսն ի զիստսն

Պատմութիւն (Գրքի) զիստսն զիստսն զիստսն

Գրքի զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն
: ի զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն

Գրքի զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն

Գրքի զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն

Ստորագրութիւն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն
զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն

Գիրն է 10 կույ.

Գրքի զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն
: ի զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն

Գրքի զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն

Գրքի զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն
: ի զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն

Գրքի զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն

Գրքի զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն

Գրքի զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն

Գրքի զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն

Ստորագրութիւն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն
զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն

Ստորագրութիւն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն
զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն

Ստորագրութիւն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն
զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն զիստսն

7484

2013

« Ազգային գրադարան »

NL0079211

